

REWITALIZACJA PRZYRODNICZA A PROCESY ZARZĄDZANIA ROZWOJEM MIASTA NA PRZYKŁADZIE ŁODZI

Natalia Ratajczyk, Dominik Drzazga*

Katedra Ochrony Przyrody, Instytut Ekologii i Ochrony Środowiska,
Wydział Biologii i Ochrony Środowiska, Uniwersytet Łódzki, ul. Stefana Banacha 1/3, 90-237 Łódź,
tel. (+42) 635-46-77, 635-45-18, e-mail: nataliat@biol.uni.lodz.pl

*Zakład Zarządzania Miastem, Katedra Zarządzania Miastem i Regionem, Wydział Zarządzania,
Uniwersytet Łódzki, ul. Jana Matejki 22/26, 90-237 Łódź, tel. (+42) 635-62-86, fax (+42) 66-55-631,
e-mail: ddrzazga@uni.lodz.pl

Streszczenie. Celem artykułu jest ukazanie rewitalizacji przyrodniczej jako jednego z instrumentów zarządzania miastem, szczególnie istotnego dla fazy jego reurbanizacji. Zagadnienie to zilustrowane zostało na przykładzie Łodzi. Scharakteryzowano jej rozwój przestrzenny i relacje tego procesu ze stanem przyrody, a następnie opisano podejmowane dotychczas inicjatywy rewitalizacyjne, poddając je ocenie z punktu widzenia znaczenia dla ochrony przyrodniczych walorów przestrzeni miejskiej. Na tej podstawie autorzy przedstawiają rekomendacje odnośnie przyszłych, potencjalnych działań w zakresie rewitalizacji przyrodniczej Łodzi.

Słowa kluczowe: rewitalizacja przyrodnicza miasta, reurbanizacja, zarządzanie rozwojem miast, ochrona przyrody, ochrona środowiska

PROCESY REWITALIZACJI W ZARZĄDZANIU ROZWOJEM MIASTA

Jeżeli uznać, iż współcześnie zasadniczą determinantę procesów zarządzania rozwojem miast stanowią paradygmaty trwałego i zrównoważonego rozwoju [Pęski 1999], to rewitalizacja przyrodnicza miasta powinna być traktowana jako jeden z instrumentów zarządzania obszarami zurbanizowanymi. Warto zauważyć, iż instrument ten służy jednakże nie tylko celom rozwoju związanym z ochroną środowiska, a konkretniej – przyrody miast, lecz również, a może przede wszystkim, celom społecznym, tj. podnoszeniu jakości życia poprzez poprawę stanu środowiska przyrodniczego (w tym przyrody miejskiej). Taki sposób ujęcia problemu wynika głównie z faktu, iż stopień antropogenicznego przekształcenia i synantropizacji miejskiej przyrody powoduje, iż tereny zurbanizowane stosunkowo rzadko odznaczają się szczególnymi walorami przyrodniczymi w porównaniu z terenami biologicznie czynnymi, leżącymi poza jednostkami osadniczymi [Drzazga i Trzcinka 2003b]. Wartość przyrody miejskiej tkwi w jej funkcji środowiskotwórczej, ale postrzeganej przede wszystkim z punktu widzenia mieszkańców miasta. To stwierdzenie implikuje potrzebę traktowania procesów rewitalizacji przyrodniczej miasta, nie tyle, czy też nie tylko, jako instrumentu *stricte* konserwatorskiego, ale głównie jako jednego z narzędzi za-

rzządzania miastem, służącego kreowaniu przyjaznych ludziom (zdrowych, estetycznych itp.) warunków życia na terenach zurbanizowanych.

Potrzeba procesów rewitalizacji przyrodniczej miasta jest niejako konsekwencją jego trajektorii rozwojowej, którą opisują tzw. fazy rozwoju miasta [Bury i in. 1993]. Jednym z najpoważniejszych zagrożeń środowiska przyrodniczego związanych z procesami rozwoju miasta jest zajmowanie gruntów pod zabudowę, co powoduje zmniejszanie się powierzchni terenów otwartych – biologicznie czynnych. Jak pokazuje praktyka, zjawisko to immanentnie związane jest z fazami suburbanizacji i dezurbanizacji i określane bywa jako żywiołowe i niekontrolowane rozprzestrzenianie miasta (tzw. *urban sprawl*). Kolejna faza rozwoju – reurbanizacji – jest niejako zapoczątkowaniem nowego cyklu rozwojowego miasta poprzez świadome, antycypacyjne, interwencyjne działanie władz lokalnych i wiąże się m.in. z próbą przywrócenia atrakcyjności lokalizacyjnej obszarów centralnych miasta [Markowski 1999], a tym samym zahamowaniem tendencji do przenoszenia miejsc zamieszkania oraz aktywności społecznej i gospodarczej mieszkańców na obszary podmiejskie. Jednym z instrumentów polityki reurbanizacji jest właśnie rewitalizacja miasta, która powinna obejmować również przyrodnicze aspekty funkcjonowania układu zurbanizowanego.

Można więc stwierdzić, iż rewitalizacja terenów zurbanizowanych, jako instrument zarządzania miastem, służy władzom lokalnym do inicjowania fazy reurbanizacji miasta, a więc przywracania obszarom centralnym atrakcyjności lokalizacyjnej, utraconej w fazie suburbanizacji i dezurbanizacji. Jeżeli przyjąć, że współcześnie czynnikiem decydującym o lokalizacji miejsca zamieszkania jest także dobry stan środowiska oraz jego walory przyrodnicze, to ważnym elementem procesów rewitalizacji miasta, powinna być rewitalizacja przyrodnicza. Takie ujęcie problemu wskazuje, zdaniem autorów, iż zasadniczym celem rewitalizacji przyrodniczej nie jest tylko odbudowa na obszarach miejskich pierwotnych walorów przyrodniczych sprzed czasów zurbanizowania, ale także wykreowanie takich warunków środowiska przyrodniczego, które sprawią, iż ludzie przenoszący się na obszary podmiejskie w poszukiwaniu lepszych warunków życia i przyczyniający się w ten sposób do suburbanizacji i rozprzestrzeniania miasta, zwrócą ponownie uwagę na walory lokalizacyjne obszarów centralnych. W ten sposób, poprawiając warunki przyrodnicze miasta, rewitalizacja przyrodnicza ma niejako tworzyć zachętę wobec mieszkańców do pozostania na już zurbanizowanych obszarach, bez zabudowywania nowych terenów otwartych, zwykle biologicznie czynnych, o wyższej niż w mieście wartości przyrodniczej. Rewitalizacja przyrodnicza miasta może więc być również narzędziem wspierającym ochronę przed zabudową terenów otwartych, leżących na obszarach zewnętrznych miast. Potrzebę podejmowania takich działań można wskazać wobec Łodzi, która podlegając intensywnym procesom dekoncentracji obszarowej, jest jednym z najszybciej rozprzestrzeniających się miast w Polsce [Drzazga i Trzcinka 2003b, Jeszke 2002, Jochim 2002, 2004].

ROZWÓJ ŁODZI I STAN PRZYRODY MIEJSKIEJ

Łódź jest miastem, które kojarzy się przede wszystkim z szarym, uprzemysłowionym, pozbawionym zieleni miejscem. Aż trudno uwierzyć, że na początku XIX w. lesistość tego terenu wynosiła ponad 70% [Założenia 1997]. Rosły tu przede wszystkim lasy liściaste, przetkane gęstą siecią niewielkich strumieni i obszarów źródliskowych. Właśnie te elementy przyrody, zapewniające łatwą dostępność do dużych zasobów drewna i czystej wody, stały się podstawą do przyszłego rozwoju miasta, opartego na przemyśle włókienniczym. W 1820 r. Łódź została wpisana w poczet miast fabrykanckich. Takie wyróżnienie wiązało się z nadaniem licznych przywilejów przybywającym tu z Niemiec, Rosji i Szwajcarii fabrykantom. W dogodnych warunkach ekonomicznych, szybko rosła liczba fabryk, kreując zapotrzebowanie na nowych pracowników i powodując gwałtowną i masową migrację ludzi do miasta. W roku 1840 Łódź zamieszkiwało 15,5 tys. mieszkańców [Założenia 1997]. Czterdzieści lat później liczba ta wzrosła ponad siedmiokrotnie. Bardzo intensywny i dynamiczny rozwój miasta był również przyczyną żywiołowego i nieskoordynowanego procesu urbanizacji, którego efektem stał się chaos w sferze gospodarowania przestrzenią oraz znaczne przekształcenia i degradacja środowiska przyrodniczego. Obecnie również dostrzec można, iż poza ścisłym centrum brak jest spójnej koncepcji urbanistycznej miasta. Tereny silnie zurbanizowane kontrastują ze źle zagospodarowaną, ekstensywnie zabudowaną przestrzenią. Warto jednak zauważyć, iż miasto mimo tych negatywnych zjawisk zachowało w swojej strukturze wiele obszarów o znaczących walorach przyrodniczych. Są to niewielkie tereny zabytkowych parków miejskich, usytuowane w centrum miasta i bardziej rozległe kompleksy leśne, skupione na obrzeżach metropolii. W granicach miasta ustanowiono także dwa obszary, nadając im najwyższą rangę ochronną – rezerwatu przyrody.

Obecnie w Łodzi istnieją 33 parki miejskie, z których 11 zostało wpisanych do rejestru zabytków. Zabytkowe parki łódzkie powstawały pod koniec XIX w. i na początku ubiegłego stulecia. Są to przede wszystkim dobrze zachowane prywatne parki fabrykantów łódzkich i publiczne ogrody spacerowe. W jednym z nich, parku Źródliska I, do dziś można znaleźć ponad 300-letnie dęby (uznane za pomniki przyrody), będące pozostałością dawnej puszczy łódzkiej [Mowszowicz 1962]. Inne parki również zawierają w swoich układach zieleni okazy starych drzew, których wiek znacznie przekracza okres tworzenia obiektu. Do największych i najznamienitszych miejsc można zaliczyć Park im. marszałka Piłsudskiego z przylegającym do niego rezerwatem przyrody „Polesie Konstantynowskie”, Park im. księcia Józefa Poniatowskiego, wspomniany wcześniej Park Źródliska I i sąsiadujący z nim Źródliska II.

Na peryferiach miasta zlokalizowanych jest kilka większych kompleksów leśnych o zróżnicowanych wartościach przyrodniczych. Najcenniejszy, czyli najbardziej naturalny i różnorodny, jest Las Łagiewnicki, znajdujący się w północ-

nej części miasta. Na ten 1200-hektarowy, unikalny w skali Europy (ze względu na położenie w silnie zurbanizowanym obszarze), zwarty kompleks składa się mozaika różnych zbiorowisk leśnych. Największą powierzchnię lasu zajmują różne typy grądów i acidofilny las dębowy (tzw. dąbrowa kwaśna). Wzdłuż cieków wodnych dominują łągi, natomiast w bezodpływowych zagłębieniach olsy [Kurowski i in. 2001]. Najcenniejszy fragment lasu został objęty w 1996 roku ochroną rezerwatową. „Las Łagiewnicki” jest rezerwatem leśnym utworzonym w celu zachowania „fragmentu lasu o wybitnych walorach przyrodniczych, z dobrze wykształconymi fitocenozy różnorodnych postaci grodu, w tym z udziałem jodły (na północnej granicy zasięgu), dąbrowy świetlistej i innych zespołów oraz stanowisk roślin chronionych i rzadkich w regionie” [Kurowski i in. 1998]. Oprócz wspomnianych wcześniej zbiorowisk grądowych i kwaśnej dąbrowy, na uwagę zasługuje występująca w rezerwacie dąbrowa świetlista. Jest to zanikający w Polsce typ lasu o słabo zwartym drzewostanie z dominacją dębu bezszypułkowego *Quercus pertaea* oraz bogatym i zróżnicowanym runie. Rosną tu m.in. naparstnica zwyczajna *Digitalis grandiflora* (gatunek chroniony), dzwonek brzoskwiniolistny *Campanula persicifolia* oraz groszek czerniejący *Lathyrus niger*. Spośród innych, ciekawych gatunków roślin występujących w pozostałej części rezerwatu na uwagę zasługują: wawrzynek wilczełyko *Daphne mezereum*, pełnik europejski *Trollius europeus*, gnieźnik leśny *Neottia nida-avis* i listera jajowata *Listera ovata* [Kurowski i in. 1998].

Las Łagiewnicki jest również obszarem o wysokich walorach ornitologicznych. Stwierdzono tu gniazdowanie 97 gatunków ptaków i jest to najbogatszy w awifaunę teren w regionie. Na uwagę zasługuje dość liczne występowanie ptaków drapieżnych, m.in. myszołowa *Buteo buteo*, jastrzębia *Accipiter gentilis* i krogulca *Accipiter nisus*. Ponadto notowano gatunki rzadkie, spośród których warto wymienić dzięcioła średniego *Dendrocopus medius*.

Drugim obszarem w granicach miasta, na który należy zwrócić uwagę, jest leśny rezerwat przyrody Polesie Konstantynowskie. Ten niewielki obiekt (9,6 ha) został utworzony przez przyrodników i nauczycieli w 1930 r. Rezerwat został powołany w celu ochrony jodły pospolitej *Abies alba* na północnej granicy zasięgu tego gatunku. Ponadto chroni naturalnie wykształcone w wyniku regeneracji fragmenty lasu olsowego, łąkowego i grądowego. Obecnie, w związku z zanikaniem jodły spowodowanym silnym obniżeniem wód gruntowych i zanieczyszczeniem powietrza [Kurowski i in. 1998], rezerwat stanowi miejsce obserwacji naukowych i zajęć dydaktycznych. Jest to istotne refugium dla żyjących w stresie miasta licznych gatunków ptaków i drobnych ssaków. Osobliwością rezerwatu są kwitnące i owocujące okazy chronionego bluszczu pospolitego *Hedera helix*.

Bardziej zwarte kompleksy leśne umiejscowione są na obrzeżach miasta, niedaleko granic administracyjnych. Na uwagę zasługują uroczysko Ruda Popioły, Las Lublinek, uroczysko Żabieniec i Harcerski Las. Są to obiekty o zróżni-

cowanej powierzchni, od 12 do 89 ha oraz o różnym stopniu naturalności i kondycji drzewostanów.

Drugim co do wielkości obiektem leśnym, po wspomnianym wcześniej Lesie Łagiewnickim, jest uroczysko Lublinek. Ten umiejscowiony w południowo-zachodniej części miasta kompleks buduje przede wszystkim sosna z udziałem brzozy. Na niewielkim obszarze występują zabagnienia i okresowe zastoiska wody. Tam las jest ciekawszy, głównie liściasty i charakteryzujące się wyższą wartością przyrodniczą. Lublinek, położony w niewielkiej odległości od dużego osiedla mieszkaniowego może stanowić dobre miejsce wypoczynku i rekreacji mieszkańców tego fragmentu Łodzi. W chwili obecnej jednak las nie jest przygotowany na pełnienie powyższych funkcji. Jest zaniedbany, zdewastowany i zaśmiecony. Niestety taka sytuacja dotyczy prawie wszystkich kompleksów leśnych w mieście. Innym obiektem, o którym warto wspomnieć, jest uroczysko Ruda Popioły, w południowej części miasta. Na uwagę zasługuje tu starodrzew sosnowy oraz odnowienia dębu, grabu i modrzewia. Las pełni funkcje wypoczynkowe dla mieszkańców dzielnicy Górna, jednak jego stan, podobnie jak Lasu Lublinek, pozostawia wiele do życzenia. W północnej części miasta zlokalizowany jest Las Harcerski i Helenówek. Łącznie tworzą obszar o powierzchni prawie 40 ha. W Lesie Harcerskim przeważa drzewostan sosnowy z domieszką brzozy, modrzewia i klonu. Ciekawszym obiektem jest uroczysko Helenówek, gdzie rośnie starodrzew sosnowy oraz tworzący niezwykle klimat las bukowy. Niewielkie, ale ciekawe przyrodniczo jest uroczysko Żabieniec (12 ha) – kompleks leśny położony na północnym stoku doliny rzeki Sokołówki, o zróżnicowanym składzie drzewostanowym. W części wilgotnej las buduje starodrzew olszy czarnej, natomiast w pozostałej części występują buki i sosny. Obiekt stanowi miejsce wypoczynku mieszkańców miasta, często można tu spotkać wędkarzy. We wschodniej części Łodzi nie występują większe zwarte kompleksy leśne. Istnieją jedynie kilkuhektarowe zalesienia, głównie sosnowe, o niskiej wartości przyrodniczej [Leśnictwo Miejskie – Łódź].

Opisując elementy przyrody Łodzi należy również wspomnieć o bogatej sieci hydrologicznej. Obecnie na terenie miasta znajduje się 18 niewielkich cieków wodnych [Założenia 1997], należących do dorzecza zarówno Wisły, jak i Odry, bowiem przez miasto przechodzi dział wodny I rzędu. Rzeki rzadko płyną naturalnymi korytami. Większość z nich jest uregulowana, a nawet ukryta w podziemnych kanałach. Niestety silna antropopresja, w której skład wchodziły, m.in. wylesienie obszarów źródłowych, zabudowa i niwelacja dolin rzecznych, regulacja i zabudowa koryt oraz nadmierna eksploatacja wód podziemnych, doprowadziły ostatecznie do zaniku naturalnych przepływów w większości rzek.

DOTYCHCZASOWE INICJATYWY W ZAKRESIE REWITALIZACJI W ŁODZI

Mając na uwadze opisane wyżej walory przyrodnicze Łodzi oraz ich zagrożenia, zaprezentowany zostanie przegląd najistotniejszych inicjatyw podejmowanych w latach 1989–2005, w zakresie rewitalizacji przyrodniczej miasta.

Renaturyzacja rzeki Sokołówki jest obecnie najbardziej zaawansowanym programem rewitalizacji przyrodniczej w obrębie miasta. Projekt jest kilkuetapowy i zakłada budowę szeregu zbiorników retencyjnych (od 4 do 7), przywrócenie naturalnego charakteru koryta rzeki i zagospodarowanie parkowe otoczenia. Docelowo teren doliny Sokołówki na stanowić miejsce rekreacji i wypoczynku dla mieszkańców miasta, wpływać korzystnie na mikroklimat, estetykę otoczenia i poprawę stanu czystości wód powierzchniowych. Obszar ten to również zwiększenie powierzchni przyrodniczo aktywnej w granicach miasta. Projekt jest częścią większego założenia – „Programu małej retencji dla miasta Łodzi”, który w swych planach zakłada renaturyzację i budowę zbiorników wodnych na pozostałych rzekach w mieście.

Innym pomysłem realizowanym od końca lat 90. jest **utworzenie i zagospodarowanie parku miejskiego Widzewska Górka**. Obszar ten, o powierzchni 5, 2 ha (etap I), położony jest w centrum dużego osiedla mieszkaniowego we wschodniej części Łodzi. Wcześniej był to teren zaniedbany, porośnięty samosiewkami i roślinnością ruderalną. W podłożu znajdował się gruz i pozostałości po budowie dzielnicy mieszkaniowej. Obecnie teren oczyszczono, a pozostałości ziemi tworzą niewielkie wzniesienie. Park złożony jest z 2 części – jednej spacerowej z wytyczonymi alejkami i roślinnością urządzoną, i drugiej, przeznaczonej do aktywnej rekreacji rowerowej (ścieżka rowerowa z muldami, podjazdami i mostkiem). W chwili obecnej zagospodarowywany jest kolejny fragment parku (etap II) o powierzchni ok. 4,4 ha.

Kolejnym działaniem podejmowanym przez Urząd Miasta Łodzi w celu poprawienia atrakcyjności terenów przyrodniczych miasta jest **rewaloryzacja zabytkowych parków łódzkich**. W największych i najpiękniejszych obiektach miasta prowadzone są prace renowacyjne, polegające na czyszczeniu zbiorników, odtwarzaniu układów wodnych, rekonstrukcji zabytkowych elementów architektonicznych (altan, deszczochronu, mostków), zagospodarowaniu placów zabaw dla dzieci, rekultywacji terenu. Dodatkowo prowadzone są kompleksowe prace leczniczo-pielęgnacyjne drzewostanów parków, a w szczególności pomników przyrody.

Poza wymienionymi wyżej programami rewitalizacji niektórych elementów przyrody Łodzi, wskazać można także szereg inicjatyw, głównie o charakterze urbanistycznym, ale mających istotne znaczenie z punktu widzenia rewitalizacji przyrodniczej miasta.

Ważnym narzędziem wspierającym procesy rewitalizacji przyrodniczej miasta jest również sporządzenie i przyjęcie **miejscowego planu zagospodarowa-**

nia przestrzennego Lasu Łagiewnickiego wraz z otuliną, co było podyktowane faktem narastania konfliktów przestrzennych w obszarze lasu i jego otuliny [Drzazga i Trzcinka 2003a]. Jednym z podstawowych celów wzmiankowanego planu jest przeciwdziałanie lokalizacji w obrębie lasu i jego otuliny sprzecznych funkcji w zakresie użytkowania przestrzeni, przeciwdziałanie jego fragmentacji dalszą zabudową, ogrodzeniami oraz zapobieżenie izolacji przestrzennej lasu od otaczających go terenów otwartych (głównie rolniczych); plan przewiduje także nowe dolesienia na obszarach otaczających.

Zielony krąg tradycji i kultury – Obszar tożsamości miasta Łodzi – koncepcja urbanistyczna opracowana i przyjęta w roku 1993, w ramach miejscowego, ogólnego planu zagospodarowania przestrzennego Łodzi (rys. 1). Jej istotą była zintegrowana ochrona najcenniejszych obszarów i obiektów o znaczeniu historyczno-kulturowym i przyrodniczym, znajdujących się w centrum miasta, jako systemu przestrzeni publicznych stanowiących o jego tożsamości. Obszar ten obejmuje rejon ul. Piotrkowskiej (centralna, reprezentacyjna ulica miasta) i tereny leżące wokół śródmieścia, tworząc wspólnie, nieregularny krąg, którego średnicę wyznacza ul. Piotrkowska stanowiąca oś miasta [Łódź 1993]. Nazwa „Zielony krąg...” wynika stąd, iż głównym elementem łączącym wzmiankowany system przestrzeni publicznych w zwartą całość jest sieć parków miejskich i innych terenów urządzonej zieleni (w znacznej części o charakterze zabytkowym) opasujących centrum miasta, tworząca pieszy szlak komunikacyjny łączący zabytki i tereny zielone². Zawarta w planie zagospodarowania przestrzennego miasta idea zielonego kręgu tradycji i kultury stanowi propozycję nowej prezentacji walorów krajobrazowych, kulturowych i przyrodniczych miasta. Istnieje w niej podwójna relacja, bowiem „atrakcyjność poszczególnych obiektów czy zespołów wzrośnie dzięki temu, że wejdą w spójny system, z drugiej zaś strony, atrakcyjność całości kręgu wzrośnie dzięki walorom pojedynczych elementów” [Łódź 2005].

W wymiarze realnym koncepcja „Kręgu”, przełożyła się na szereg częściowych przedsięwzięć rewitalizacyjnych podejmowanych z inicjatywy władz lokalnych, w odniesieniu do poszczególnych obszarów i obiektów wchodzących w skład „Kręgu”. Do najistotniejszych z nich zaliczyć można następujące projekty rewitalizacyjne:

– odnowa zespołu zabytkowych zabudowań fabrycznych i mieszkalnych z XIX w. na obszarze osiedla „Księży Młyn”;

² W przeciwieństwie do wielu innych miast o rodowodzie dłuższym niż Łódź, miasto to nie dysponuje jednoznacznie czytelnym zespołem zieleni otaczającym śródmieście. Zazwyczaj powstanie takiego pierścienia wiązało się z adaptowaniem terenów dawnych fortyfikacji bądź stanowiło efekt XIX-wiecznych planowych regulacji. Łodzi nie było dane przejść tego rodzaju przeobrażeń, albowiem wiek XIX był okresem jej bardzo dynamicznego, żywiołowego rozwoju – kształtowania się jako wielkiego przemysłowego miasta. Stąd też współczesny pomysł wykreowania „zielonego kręgu”.

Strona poziomo – rysunek 1

- odnowa XIX-wiecznych fabryk zaadaptowanych na potrzeby zabudowań akademickich Politechniki Łódzkiej;
- projekt „Manufaktura” (w trakcie realizacji) – rewitalizacja jednego z największych zespołów XIX-wiecznej zabudowy przemysłowej w Łodzi (fabryki Izraela Poznańskiego), zmierzająca do lokalizacji na jego obszarze wielkiego centrum handlowo-rozrywkowego;
- program „ProRevita” – rewitalizacja wybranych kwartałów miejskich w centrum miasta, w bezpośrednim sąsiedztwie „osi miasta” – ul. Piotrkowskiej, obejmujących m.in. jeden z zabytkowych parków Łodzi – Park im. H. Sienkiewicza.

Warto zauważyć, że inicjatywy rewitalizacji przyrodniczej, jako narzędzia reurbanizacji miasta, wpisują się w aktualną politykę przestrzenną Łodzi zawartą w *Studium...* [2002], które jako plan struktury przestrzennej, dzieli miasto na dwie główne strefy: zurbanizowaną (U) i niezurbanizowaną – naturalną – (N)³, przewidując wobec nich zasadniczo odmienne kierunki polityki przestrzennej i zasady zagospodarowania terenów.

Polityka przestrzenna Łodzi względem systemu przyrodniczego w strefie zurbanizowanej (U) i naturalnej (N) miasta [Studium 2002]

W obrębie strefy zurbanizowanej zadaniem polityki przestrzennej powinno być wykorzystanie oraz urządzenie istniejących zespołów zieleni i włączenie ich – w możliwie największym stopniu – do systemu przestrzeni publicznych. Drugim – nie mniej ważnym zadaniem powinno być uzupełnianie bądź zarządzanie miejskich założeń zielonych: szpalerów zadrzewień wzdłuż ulic, na wolnych terenach ekstensywnych zespołów zabudowy, w obrębie nowych terenów przestrzeni publicznej we wnętrzach restrukturyzowanych kwartałów etc. W obrębie strefy niezurbanizowanej – szczególnym zadaniem polityki przestrzennej w zakresie kształtowania zieleni powinno być tworzenie zadrzewień przydrożnych, grup zieleni maskujących szczególnie agresywne formy – i zespoły – zabudowy, korygowanie krajobrazu zwłaszcza w otoczeniu wjazdów do miasta etc. Ogólnie – wprowadzanie do zniszczonego w dużym stopniu krajobrazu otoczenia Łodzi – elementów zagospodarowania o charakterze parkowym. Głównym kierunkiem realizacji polityki przestrzennej w obszarze strefy niezurbanizowanej powinna stać się rewitalizacja (rehabilitacja) środowiska przyrodniczego oraz rewaloryzacja zagrożonych walorów krajobrazów otwartych strefy, w tym [...] węzłowego obszaru systemu ekologicznego, jakim jest Las Łagiewnicki. Celem tych działań powinno być ukształtowanie otoczenia miasta w formie krajobrazu parkowego, z zachowaniem elementów krajobrazu rolniczego. Głównym kierunkiem realizacji polityki przestrzennej służącym wyeliminowaniu słabości oraz zagrożeń w obrębie obszaru strefy niezurbanizowanej (N) powinno być objęcie skuteczną ochroną – poprzez całkowite i bezwarunkowe wyłączenie z możliwości zabudowy dotąd niezabudowanych terenów strefy – resztek środowiska przyrodniczego. Wymaga to zahamowania rozwoju intensywnej parcelacji w celach zabudowy gruntów rolnych,

³ Strefa U – obszary o miejskich cechach organizacji przestrzennej zagospodarowania i miejskim standardzie, fizjonomii oraz funkcjach zabudowy, wyposażone w infrastrukturę komunalną; strefa U występuje w formie zasadniczego zwartego obszaru zainwestowania miejskiego oraz mniejszych terenów rozproszonych w obszarze centralnym miasta. Strefa N – obszary krajobrazu otwartego, w przewadze przyrodniczo czynne, zagospodarowane i użytkowane ekstensywnie – niezabudowane, lub z zabudową w formie rozproszonej albo luźnych zgrupowań o cechach wiejskich lub podmiejskich i nikłej organizacji przestrzennej – na ogół słabo wyposażone w zakresie infrastruktury technicznej.

powstrzymania postępującego zabudowywania obrzeży dróg oraz – wykorzystania możliwości ochrony terenów strefy (N) za pośrednictwem nadania im statusu użytków ekologicznych, zespołów przyrodniczo-krajobrazowych lub też chronionego krajobrazu.

W całym obszarze miasta ochronie – z racji obowiązujących przepisów prawa – podlegają: rezerwaty, pomniki przyrody, parki, cmentarze, lasy miejskie i prywatne, wody powierzchniowe, doliny rzeczne, zgrupowania zieleni wysokiej oraz tereny Parku Krajobrazowego Wzniesień Łódzkich wraz z otuliną. Większość obszaru w granicach strefy niezurbanizowanej N zajmują otwarte tereny strefy NC – rolniczej przestrzeni produkcyjnej i leśnej, współtworzące strukturę systemu przyrodniczego miasta – także wymagające ochrony i do ochrony predestynowane. Są to tereny, które należy wyłączyć z możliwości zabudowy.

Określenie zasad zagospodarowywania – oraz rehabilitacji i restrukturyzacji – terenów stref ochrony dziedzictwa przyrodniczego powinno nastąpić w formie ustaleń aktów prawa miejscowego (miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego lub innych – odpowiednich), w szczególności – z uwzględnieniem „Założeń polityki ekologicznej Łodzi”, ustaleń „Planu ochrony Parku Krajobrazowego Wzniesień Łódzkich” [...] oraz uwarunkowań sformułowanych w dokumentacji Studium.

Podsumowując efekty przeprowadzonych programów rewitalizacji przestrzeni miejskiej Łodzi, stwierdzić można, iż mimo wielokrotnych deklaracji samorządu lokalnego, dotyczących prowadzenia polityki przestrzennej przyjaznej środowisku i przyrodzie [Łódź 1993, Studium 2002, Założenia 1997] oraz formułowania interesujących koncepcji urbanistycznych w tym zakresie (jak np. „Zielony Krąg”), dotychczas realizowane inicjatywy skupiały się zwykle na tych fragmentach przestrzeni miasta, które nie przedstawiały szczególnych walorów przyrodniczych – największe projekty rewitalizacyjne miasta mają przede wszystkim wymiar architektoniczno-urbanistyczny, a w mniejszym stopniu – przyrodniczy. Przedsięwzięcia w zakresie rewitalizacji miasta, odznaczały się ponadto stosunkowo ograniczonym wymiarem przestrzennym i obejmowały odizolowane obszary, co stanowi o niewielkiej skuteczności rewitalizacji w ogóle, nie tylko przyrodniczej.

Słabością opisanych powyżej przedsięwzięć przyrodniczych jest ich doraźny, a nie systemowy charakter – były bowiem podejmowane w różnych okresach czasu i stanowiły odrębne, niepowiązane ze sobą projekty działań rewitalizacyjnych. Ogólnie należy przyznać, że Łódź nie posiadała i nie posiada kompleksowego programu rewitalizacji przyrodniczej, który obejmowałby wszystkie wartościowe pod tym względem, fragmenty miasta. Głównym problemem wydaje się potrzeba objęcia działaniami stosunkowo rozległej przestrzeni. Niestety istniejące programy skupiają się na relatywnie niewielkich obszarach (zwykle pojedyncze kwartały), na których znajduje się tylko niewielka część wartościowych elementów przyrody miasta. Zasadniczym wyzwaniem byłoby więc stworzenie długofalowego i wielkoobszarowego programu rewitalizacji przyrodniczej, w odniesieniu do którego autorzy referatu starają się przedstawić pewne wskazówki w części końcowej.

POTENCJALNE KIERUNKI PRZYSZŁEJ REWITALIZACJI PRZYRODNICZEJ ŁODZI

Mając na względzie przedstawione powyżej ogólne rozważania dotyczące rewitalizacji przyrodniczej oraz charakterystykę walorów przyrodniczych Łodzi, stwierdzić można, iż rewitalizacja przyrodnicza tego konkretnego miasta winna mieć dwa generalne cele: **przyrodniczy** – związany z zachowaniem naturalnych siedlisk przyrody w obszarach zewnętrznych miasta (obszary leśne na przedmieściach, w tym tereny chronione) oraz **społeczny** – związany z wykorzystaniem elementów przyrody miejskiej do kreowania lepszych warunków bytowych mieszkańców i przywracaniem atrakcyjności lokalizacyjnej w następujących strefach miasta: centralnej, śródmiejskiej (podlegającej procesom dekapitalizacji) i zewnętrznej (zajętej głównie przez monofunkcyjną zabudowę mieszkaniową o niskim standardzie).

Można przyjąć, iż kompleksowa rewitalizacja przyrodnicza Łodzi winna więc uwzględniać następujące szczegółowe cele:

- utrzymanie i ochronę zabytkowych układów zieleni parkowej w centrum miasta w nawiązaniu do koncepcji „Zielonego Kręgu”, jako elementów przestrzeni publicznej w strukturze przestrzennej miasta, pełniących funkcje: estetyczne, wypoczynkowe i stanowiących o jego tożsamości oraz walorach historyczno-kulturowych,
- ochronę przed zabudową, fragmentacją i izolacją przestrzenną rozległych kompleksów leśnych leżących w strefie zewnętrznej miasta (Park na Zdrowiu, Las Łagiewnicki, Las na Rudzie, Las Lublinek) jako obszarów o funkcjach przyrodniczych (siedliskowych) i społecznych (rekreacja i wypoczynek),
- kontynuację projektu renaturyzacji skanalizowanych cieków wodnych w ramach programu budowania systemu małej retencji wód mając na uwadze funkcje przyrodnicze (siedliskowe, lokalne korytarze migracyjne) i gospodarcze (retencyjne) lokalnych cieków wodnych,
- zakładanie nowych terenów zieleni urządzonej na obszarach zewnętrznych miasta, w szczególności na terenach wielkich monofunkcyjnych dzielnic mieszkaniowych o niskim standardzie zabudowy, głównie w celu poprawy warunków bytowych ludności (funkcja społeczna – rekreacja i wypoczynek).

Rozpatrując aspekty *stricte* konserwatorskie rewitalizacji przyrodniczej, stwierdzić należy, iż odtwarzanie względnie podtrzymywanie ciągłości przyrodniczych struktur przestrzennych na terenie miasta wymaga podejmowania działań w dużej skali przestrzennej, przekraczającej swym zasięgiem dotychczasowe projekty rewitalizacyjne w Łodzi. Wynika to z faktu, iż skuteczność ochrony przyrody w znacznej mierze determinowana jest właśnie skalą przestrzenną realizowanych przedsięwzięć, a współczesne koncepcje konserwatorskie wskazują na potrzebę przeciwdziałania izolacji przestrzennej elementów przyrody, m.in. poprzez budowanie „sieci” terenów chronionych. Zarazem mając na względzie dostrzegalny w Łodzi problem niekontrolowanego rozprzestrzeniania się zabu-

Strona poziomo – rysunek 2

dowy miejskiej na jej terenach zewnętrznych i w strefie podmiejskiej (będącej m.in. skutkiem niskiej jakości przestrzeni miasta w strefie centralnej), warto rozważyć wykorzystanie rozległych przestrzennie struktur przyrodniczych do jednoczesnego kreowania lepszych warunków bytowych mieszkańców, zapobiegania zjawisku rozprzestrzeniania się miasta i uzyskiwania większej skuteczności ochrony przyrody. Ze względu na istniejący układ przestrzenny terenów zieleni w mieście oraz potencjalne możliwości jego rozszerzenia w ramach projektów rewitalizacji przyrodniczej niezabudowanych jeszcze terenów, można postulować, w nawiązaniu do koncepcji ww. „Zielonego Kręgu”, utworzenie drugiego, zewnętrznego „zielonego pierścienia” miasta, zlokalizowanego na obrzeżach jego strefy nieurbanizowanej (N – wyznaczonej w *Studium...*). Koncepcja taka znana jest w urbanistyce już od dość dawna, występując często pod anglosaską nazwą *green belts* [Selman 2000]. Jej istotą, jest wykorzystanie określonego układu pasów zieleni, zlokalizowanych zwykle na obrzeżach miasta, jako „bufora” względem procesów suburbanizacji, utrudniającego niekontrolowane rozprzestrzenianie się miasta. W kontekście specyfiki przestrzennej Łodzi, tego rodzaju zewnętrzny „zielony pierścień”, mógłby dodatkowo spełniać funkcje rekreacyjno-wypoczynkowe, klimatyczne (polepszenie mikroklimatu poprzez wpływ na jakość powietrza), a przede wszystkim ekologiczne – jako korytarz migracyjny spinające obszary leśne i duże parki miejskie leżące na terenie Łodzi oraz tereny biologicznie czynne leżące poza jej administracyjnymi granicami. Rysunek 2 przedstawia schemat istniejącego układu terenów leśnych i parkowych w Łodzi wraz z potencjalnymi obszarami do zalesienia bądź zagospodarowania w formie zieleni urządzonej, które mogłyby utworzyć zewnętrzny „zielony pierścień” miasta. Trzeba zaznaczyć, iż przedstawioną koncepcję należy w chwili obecnej traktować jedynie jako pewną wizję zmian w strukturze przestrzennej przyrody miasta. Implikuje ona konieczność dążenia przez samorząd lokalny do maksymalnego obejmowania we władanie terenów strefy naturalnej/nieurbanizowanej miasta (N), w celach rehabilitacji przyrodniczej obszarów tej strefy uznanych za publiczne oraz maksymalnej prywatyzacji terenów strefy U, przy zachowaniu (przynajmniej przejściowo), wyjątków własności komunalnej na terenach przewidywanych do obejmowania programami rewitalizacji przyrodniczej starych układów zieleni, a także zakładania nowych obszarów zieleni urządzonej. Zaprezentowana koncepcja wymagałaby od samorządów lokalnych zbudowania adekwatnego do tego celu instrumentarium z zakresu gospodarki gruntami, w szczególności związanego z dokonywaniem zmian własności gruntów (wykupem, wywłaszczeniami, komunalizacją, tworzeniem miejskiego banku gruntów i ich wymiany, systemów rekompensat itp.) oraz rozwiązywaniem konfliktów społecznych w gospodarowaniu przestrzenią, a także podejmowaniem wspólnych działań z podmiotami prywatnymi, na zasadzie „współrządzenia”.

PIŚMIENNICTWO

- Atlas Miasta Łodzi. 2002. Łódzkie Tow. Nauk., Łódź.
- Bury P., Markowski T., Reguński J., 1993. Podstawy ekonomiki miasta. Wyd. Fund. Rozw. Przedsiębior., Łódź.
- Drzazga D., Trzcinka N., 2003a. Konflikty na tle: ochrona przyrody a inne funkcje przestrzeni – na przykładzie Lasu Łagiewnickiego w Łodzi. Przegl. Przyr. 14, 3–4. Wyd. Klubu Przyrod. Świebodzin.
- Drzazga D., Trzcinka N., 2003b. Zachowanie przyrodniczych walorów przestrzeni miejskiej Łodzi w świetle zapisów studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta. Przegl. Przyr. 14, 3–4. Wyd. Klubu Przyrod. Świebodzin.
- Jeszke R., 2002. Kilka liczb o rozprzestrzenianiu się miast w Polsce w latach 1979–2001. [w:] Miasto za miastem. Raport 3/2002. Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa. 82–83.
- Jochim T., 2002. Rozprzestrzenianie się miasta na przykładzie aglomeracji łódzkiej. [w:] Miasto za miastem. Raport 3/2002. Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa. 72–73.
- Jochim T., 2004. Uwarunkowania przestrzenno-funkcjonalne rozwoju Łodzi a zjawisko dekoncentracji obszarowej. [w:] Przestrzeń w zarządzaniu rozwojem regionalnym i lokalnym. Biul. Kom. Przestrzen. Zagosp. Kraju PAN, 211. Markowski T. (red.). Warszawa. 296–297.
- Kurowski J.K., Andrzejewski H., Cieślak P., 1998. Rezerваты przyrody. [w:] Park Krajobrazowy Wzniesień Łódzkich, J.K. Kurowski (red.). WFOŚiGW w Łodzi, EKO-WYNIK Łódź, 99–104.
- Kurowski J.K., Andrzejewski H., Witosławski P., Mamiński M., 2001. Mapa roślinności rzeczywistej Lasu Łagiewnickiego. [w:] Szata roślinna Lasu Łagiewnickiego w Łodzi. J.K. Kurowski (red.). Wyd. Ochr. Środ. UŁ, Katedra Geobotaniki i Ekologii Roślin UŁ, Łódź, 97–108.
- Leśnictwo Miejskie – Łódź, 2005. <http://www.las.lodz.pl>
- Łódź, 2005. Wyd. Przedsiębior. Zagosp. Miast i Osiedli „Teren” sp. z o.o. Łódź.
- Łódź. Nasz plan. Nasza przestrzeń, 1993. Wyd. Zarządu Miasta Łodzi. Łódź.
- Markowski T., 1999. Zarządzanie rozwojem miast. Wyd. Nauk. PWN, Warszawa.
- Pęski W., 1999. Zarządzanie zrównoważonym rozwojem miast. Wyd. „Arkady”, Warszawa.
- Selman P., 2000. Environmental Planning: The Conservation and Development of Biophysical Resources. 2nd Edition. SAGE, London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi – załącznik do uchwały Nr LXXVII/1793/02 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 3 kwietnia 2002 r. w sprawie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi.
- Założenia polityki ekologicznej miasta Łodzi, 1997. Diehl J. (red.). Wyd. Ochr. Środ. Urzędu Miasta Łodzi, Łódź, 22–26, 43–54.

NATURE REVITALIZATION WITHIN PROCESSES OF CITY MANAGEMENT IN CASE OF ŁÓDŹ

Abstract. The aim of this paper is to show nature revitalization as a tool of city management, especially important for re-urbanisation processes. A case study of such issue is the city of Lodz. Firstly, spatial development of Lodz and its relationship to the problems of nature conservation are described. Secondly, revitalization's project which have been done, are characterised and evaluated, focusing on its aspects in the field of nature conservation within the urban environment. In the end authors try to make some conclusion and recommendations for further nature revitalization initiatives in municipality of Lodz.

Key words: nature revitalization of urban areas, re-urbanisation, city management, nature conservation, environmental protection